

ՄԱՐԻԱՆՆԱ ԱՊՐԵՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու

Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն, ԳՀՃ

ՍԼԱՎՈՆԱԿԱՆ ՍՐԲԵՐԸ ՀԱՅՈՑ «ՅԱՅՍՄԱՆՈՒՐՔ»-ՈՒՄ

«Յասմաուրք»-ը Հայ Եկեղեցու ծիսական գրքերից է, որը բովանդակում է սրբերի վարքերն ու վկայաբանությունները՝ հաստատված յուրաքանչյուր օրվա համար: Այս բնագրերն ընթերցվում են եկեղեցիներում երեկոյան ժամերգությունից առաջ կամ հետո՝ համաձայն տեղական ավանդույթի:

«Յասմաուրք» բառն առաջացել է գրաբարյան «յասմ»՝ «այս» եւ «աուր»՝ «օր» բառերից. վարքերը կամ վկայաբանություններն սկսվում են այս բառերով, օրինակ՝ «Յասմ աուր վկայաբանութիւն սուրբ կուսին Եփրոսինեայ...»:

Հայոց «Յասմաուրք»-ը, որպես ամբողջական ժողովածու, ի հայտ է եկել Ժ.-ԺԱ. դարերից հետո: 991-992 թթ. Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցին հունարենից հայերեն է թարգմանել մի «Յասմաուրք», որի հիշատակարանում նշել է, թե այդ ժամանակ Կ. Պոլսում բազմաթիվ «Յասմաուրքներ» կային, բայց ինքը հայերեն թարգմանելու համար ընտրել է այդ մեկը: Ուշագրավ է, որ Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցու թարգմանած «Յասմաուրք»-ի հունարեն բնօրինակը չի պահպանվել, եւ ձեռագրի հայերեն տարբերակը կարելի է վկայություն է Ժ. դարում Կ. Պոլսում եղած «Յասմաուրքների» կազմության ու կանոնի ավանդության վերաբերյալ: Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցու «Յասմաուրք»-ը պահպանվել է երկու ձեռագրով՝ Վիեննա Հ^մ 1048 (1302 թ. Սեբաստիա) եւ Վլաս Հ^մ 15 (1238 թ. Արգելա):

Հետագայում Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցու թարգմանած «Յասմաուրք»-ի հիման վրա ստեղծվեցին Հայոց «Յասմաուրքների» խմբագրությունները, որոնց կազմողները՝ Հայ Եկեղեցու հոգևոր հայրերը (Տեր Իսրայել, Կիրակոս Արեւելցի, Գրիգոր Անավարզեցի, Գրիգոր Ծերենց), հիմք ընդունելով հիմնական բնագիրը՝ այն լրացրին եւ

հարստացրին հայկական սրբախոսական նյութերով, ինչպես նաև թարգմանեցին այլ բնագրեր հունարենից ու լատիներենից:

Նշենք, որ Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցու թարգմանած «Յայսմաուրք»-ում կան սրբեր, որոնք գործել են հետքաղկեդոնյան շրջանում: Հետագայում, երբ այս «Յայսմաուրք»-ի հիման վրա առաջացան նաև մյուս խմբագրությունները, հետքաղկեդոնյան շրջանի սրբերը ոչ միայն դուրս չմնացին Հայոց «Յայսմաուրքներից», այլև նրանց ցանկը հարստացվեց նոր անուններով:

Առաջին հայացքից կարող է տարօրինակ թվալ, թե ինչու են Հայ Եկեղեցու «Յայսմաուրքները» բովանդակել «հետքաղկեդոնյան սրբերի» վարքերն ու վկայաբանությունները, կամ՝ գուցե կարծվի, թե դա պատահական բնույթ է կրել: Հետքաղկեդոնյան շրջանի սրբերին վերաբերող բնագրերը, որոնք ներառվել են Հայոց «Յայսմաուրքներում», արդյունք են Հայ Եկեղեցու հայրերի համակարգված ու երկարատև ջանքերի¹: Ավելին՝ հետքաղկեդոնյան շրջանի սրբերի վերաբերյալ վկայությունների հանդիպում ենք նաև Հեթում թագավորի (1213–1270 թթ.) Ճաշոցում, որտեղ առկա են Ս. Հովհաննես Կամավոր Աղքատի (460 թ., հունվարի 25) եւ Ս. Մարիամ Եգիպտացու (Չ. դար, ապրիլի 1) անունները, ինչպես նաև նրանց պատկերները՝ ձեռագրի լուսանցքում: Նշալներից զատ, այդ շրջանի սրբերի մանրանկարների հանդիպում ենք նաև «Յայսմաուրք»-ի Մորզան Հ^մր 622 ձեռագրում՝ Ս. Հովհաննես Կամավոր Աղքատ (460 թ.), Հռոմի հոգեւոր պետ Գրիգոր (590–604 թթ.), Գեւորգ Խոստովանող (716 թ.), Կ. Պոլսի պատրիարք Գերմանոս (715–730 թթ.) եւ այլն: Հատկապես ուշագրավ են այդ սրբերից շատերի՝ Հակոբ Հովնաթանի վրձնին պատկանող պատկերները՝ «Յայսմաուրք»-ի Հ^մր 1533 ձեռագրում (1729–1730 թթ.):

Ուշագրավ է նաև հայ իրականության մեջ հետքաղկեդոնյան սրբերից ոմանց պատվին եկեղեցիների կառուցումը. դրանք են՝

ա. 1338 թ. Կիլիկիայի Ադանա քաղաքում Ս. Ռոմանոս Երգեցողի պատվին կառուցված վանքը².

բ. Ս. Օքսենտիոսի պատվին կառուցված երկու եկեղեցիները՝ մեկը Արեւմտյան Հայաստանի Երզնկայում՝ Կարմիր գյուղում, որ կառուցվել է

¹ Այս մասին տե՛ս Մ. ԱՊՐԵՍՅԱՆ, Οι μεταχालκιδόνοιοι άγιοι στα Αρμενικά Συναξάρια (Հետքաղկեդոնյան սրբերը Հայոց Հայսմավուրքներում), դոկտ. աշխ., Թեսաղոնիկե, 2014:

² Տե՛ս M. THIERRY, Répertoire des monastères Arméniens, Brepols-Turnhout, 1993, էջ 7:

ԺԱ.-ԺԲ. դդ. եւ գործել է մինչեւ ԺԸ. դարը: Այս եկեղեցին ունեցել է երկու մատուռ, հետագայում այս եկեղեցու ավերակները դարձել են ծպտյալ հայ քրիստոնյաների պաշտամունքի վայր³:

Ս. Օքսենտիոսին նվիրված երկրորդ եկեղեցին կառուցվել է Ղրիմի Թեոդոսիա քաղաքում եւ հայտնի է որպես Կաֆայի Ս. Օքսենտի տաճար (ԺԴ. դ.)⁴:

Հայոց «Յայսմաուրքներում» հիշատակվում են սրբախոսական 48 բնագրեր, որոնք վերաբերում են 451 թ. Քաղկեդոնի տիեզերաժողովից հետո ի Քրիստոս ննջած կամ նահատակված սրբերին:

Հայոց «Յայսմաուրքներում» կան սրբեր, որոնց վարքը ժողովածուում ներառվել է ուշ շրջանի հայսմավուրքագիրների կողմից: Սրբախոսական բնագրերը տարբեր ժամանակներում դասակարգվել են Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցու «Յայսմաուրք»-ի առաջին՝ հիմնական սրբերին հիշատակող բնագրերից հետո, որոնք եւ համարվում են հետագա հավելումներ: Սլավոնական սրբերից հիշատակվում են Դավիթը եւ Ռոմանոսը (Բորիս ու Գլեբ), Ստեփանոս Սուղակեցին:

Ինչպե՞ս են սլավոնական սրբերը մտել Հայոց «Յայսմաուրք» հարցին պատասխանելուց առաջ փորձենք համառոտ ներկայացնել այդ սրբերին.

1. «Պատմութիւն սուրբ եւ փառաւորեալ վկայիցն Քրիստոսի՝ Ռոմանոսի եւ Դաւթի, որք ի յՌուսք նահատակեցան յանաւրէն եղբարէն իւրեանց» (ԺԱ. դարի կես):

Ս. Ռոմանոսն ու Դավիթը Հայոց «Յայսմաուրքներում» հիշատակվում են մայիսի 5-ին⁵, հուլիսի 7-ին եւ 24-ին⁶:

Սրբախոսական այս բնագիրը հանդիպում է հետեւյալ ձեռագրերում՝

Մայիսի 5-ին տոնվող – ՄՄ Հ^{մր} 1339, 230բ–232ա, ՄՄ Հ^{մր} 7530, 152ա–153ա, Փարիզ Հ^{մր} 180, 248բ–250բ, Վենետիկ Հ^{մր} 189, 388ա–390բ, Վիեննա Հ^{մր} 7, 483ա–485բ, Քափուչինների Հ^{մր} 1, 554ա–558ա:

Հուլիսի 7-ին տոնվող – Անթիլիաս Հ^{մր} 2, 513ա–515ա:

Հուլիսի 24-ին տոնվող – ՄՄ Հ^{մր} 2695, 196բ–198բ, ՄՄ Հ^{մր} 4873, 198ա–200ա, ՄՄ Հ^{մր} 4737, 230բ–233ա, ՄՄ Հ^{մր} 4741, 362ա–364ա, Վենետիկ Հ^{մր} 631, 294ա–295ա, ՄՄ Հ^{մր} 6283, 243ա–244բ, ՄՄ Հ^{մր} 7433, 403բ–405բ,

³ Տէս Գ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Երզնկա. հին դարերից մինչեւ այսօր, Երեւան, 2005, էջ 221:

⁴ Տէս MICHEL THIERRY, նշվ. աշխ., էջ 163:

⁵ Տէս «Համաբարբառ Յայսմաուրք», Ե., Մայիս, Ս. էջմիածին, 2010, էջ 60–61:

⁶ Տէս «Համաբարբառ Յայսմաուրք», է., Յուլիս, Ս. էջմիածին, 2011, էջ 260–271:

Անթրիլիաս Հ^մ 1, 682ա-686բ, Վենետիկ Հ^մ 710, 577ա-579բ, Վենետիկ Հ^մ 402, 474ա-476ա, ՄՄ Հ^մ 7361, 171բ-173բ, Մորգան Հ^մ 622, 429-434:

Հուլիսի 24-ին տոնվող համառոտ հիշատակություն⁷ - ՄՄ Հ^մ 4683, 578բ, ՄՄ Հ^մ 4684, 508ա:

Բյուզանդիայի Ալեքսիոս Կոմնինոս կայսեր օրոք Ռուսիայում գահակալում էր Վլադիմիրը, որն ընդունեց քրիստոնեական հավատն ու մկրտվեց:

Նախքան քրիստոնյա դառնալը՝ Վլադիմիր (ըստ հայերեն բնագրի՝ Փռամենոս) արքան տարբեր կանանցից 12 զավակ ուներ, որոնց միջեւ բաժանել էր իր թագավորությունը: Դավիթն ու Ռոմանոսը նույն մորից՝ Բյուզանդիայի կայսր Բարսեղ Բ.-ի քույր Աննայից ծնված եղբայրներ էին, որոնք փայլում էին իրենց առաքինությամբ, առ Աստված սիրով ու երկյուղածությամբ, որի համար հայրը՝ Վլադիմիրը, նրանց ավելի շատ էր սիրում: Արքայի այս կրտսեր որդիները Ռոմանոս եւ Դավիթ անուններն ստացել էին քրիստոնեություն ընդունելուց հետո՝ նախքան մկրտությունը նրանք հայտնի էին Բորիս եւ Գլբեր անուններով: Երբ Վլադիմիրը հիվանդությունից մահանում է, թագավորական գահ է բարձրանում նրա ավագ որդին՝ Սվյատոպոլկը (ըստ հայերեն բնագրի՝ Նւստապաւկաս), որը սկսում է հալածել իր եղբայրներ Ռոմանոսին ու Դավիթին, քանզի նախանձում էր նրանց եւ չէր ցանկանում, որ վերջիններս որեւէ իշխանություն ունենան: Նենգ ու չարամիտ եղբայրը միջոցներ էր փնտրում նրանց ոչնչացնելու համար: Երբ Ռոմանոսը Կիեւի եկեղեցում Ս. Պատարագին էր մասնակցում, Սվյատոպոլկը զորք է ուղարկում՝ նրան սպանելու. զինվորները ժողովրդի աչքի առջեւ սպանում են աղոթող Ռոմանոսին: Նրա հետ նահատակվում է նաեւ Գեորգ անունով մի սպասավոր: Այնուհետեւ Սվյատոպոլկն իր մոտ է կանչում Դավիթին. վերջինս եղբոր մոտ գալու ճանապարհին տեղեկանում է Ռոմանոսի մահվան մասին: Տեղ հասնելուն պես նրան բռնում են թագավորի զինվորները, գլխատում են, իսկ մարմինը նետում են քարքարոտ ամալի մի վայր:

Դավիթի նահատակության վայրում հայտնվում է լույսի սյուն, եւ լսվում է հրեշտակների սաղմոսերգությունը, որը հովիվները լսելով՝ գալիս եւ գտնում են Դավիթի նշխարները: Համաձայն սրբախոսական բնագրի՝ սուրբ եղբայրների համար բռնակալ Սվյատոպոլկից վրեժխնդիր է լինում նրանց բարեպաշտ եղբայրներից Յարոսլավը (ըստ հայերեն

⁷ Տե՛ս «Համաբարբառ Յայսմաւորք», է., Յուլիս, Ս. էջմիածին, 2011, էջ 275:

բնագրի՝ Ռաւստաւուս), որը զորք է հավաքում, ներխուժում է արքայանիստ եւ սպանում թագավորին: Այնուհետեւ Յարոսլավը գտնում է եղբայրների նշխարները եւ մեծ հանդիսավորութեամբ ու սաղմոսասացութեամբ դրանք ամփոփում Ս. Բարսեղի եկեղեցում: Որոշ ժամանակ անց Ս. Բարսեղի եկեղեցին այրվում է, իսկ սրբերի նշխարներն անվնաս են մնում: Այդ ժամանակ Հովհաննէս եպիսկոպոսն ու Յարոսլավ թագավորը սրբերի նշխարները Ս. Բարսեղի եկեղեցուց տեղափոխում եւ ամփոփում են եկեղեցուն կից մատուռում: Այնուհետեւ Հովհաննէս եպիսկոպոսը կառուցում է հինգ գմբեթ ունեցող մի մեծ տաճար՝ ի պատիվ սրբերի, եւ նրանց նշխարները տեղափոխում է այնտեղ: Հովհաննէս եպիսկոպոսի կարգադրութեամբ՝ Ռոմանոս եւ Դավիթ սրբերի տոներ նշվել է հուլիսի 24-ին:

Աստված սուրբ զորությունն է շնորհում եղբայրների նշխարներին, ու նրանց գերեզմանի վրա կատարվում են բազմաթիվ հրաշքներ եւ սուրբ նշաններ, որոնց մասին մանրամասն հիշատակվում է Հայոց «Յայսմաւուրք»-ում: Հայերեն բնագրի վերջում առկա է մի ուշագրավ վկայություն. «Եւ եւ այլ սփանչելիք սրբոցս գրեալ ի կատարեալ պատմութեան, եւ կատարեն զնշանս մինչեւ ցայսաւր, որոյ բազումք ի մերոյ աշխարհէս տեսողք եղեալ պատմեն մեզ...»:

Սրբախոսական այս բնագիրը, ամենայն հավանականութեամբ, հայերեն է թարգմանվել ոչ թե հունարենից, ինչպես գերակշռող դեպքերում, այլ՝ ռուսերենից:

Ռոմանոս եւ Դավիթ եղբայրների վկայաբանությունը բովանդակող երկու ձեռագիր է գրվել 1074–1113 թթ.: Դրանցից առաջինը գրել է Իակով Զեռնորիզեցը⁸, իսկ երկրորդը՝ Նեստոր Տարեգիրը⁹:

⁸ Իակով Զեռնորիզեց (Иаков Черноризец)՝ Ուղղափառ եկեղեցու վանական: Ըստ Մակարիոս մետրոպոլիտի եւ Մ. Պ. Պոգոդինի՝ ԺԱ. դարի այս վանականին են վերագրվում որոշ աշխատություններ՝ «Сказание о святых страстотерпцах Борисе и Глебе», «Житие блаж. кн. Владимира», «Послание к Божию слуге Дмитрию»: Ուսումնասիրողներից ոմանք այս հեղինակին են վերագրում նաեւ «Правила молитвы Иоанна» աշխատության սլավոներեն թարգմանությունը:

⁹ Նեստոր Տարեգիր (Нестор Летописец, Нестор Печерский, Нестор Киевский)՝ ռուս տարեգիր, ԺԱ. դարավերջի – ԺԲ. դարասկզբի վարքագիր, Կիեւ-Պեչերյան վանքի վանական: Համաձայն ավանդության նա է համարվում հեղինակը «Повести временных лет» աշխատության, որը, Կոզմա Պրազացու (Козьма Пращский) «Чешская хроника» եւ Գալլ Անանունի (Галл Аноним) «Хроника и деяния князей или правителей польских» աշխատությունների շարքը դասվելով, հիմնարար նշանակություն ունի սլավոնական մշակույթի համար: Ռուս Ուղղափառ եկեղեցին սրբադասել է Նեստոր Տարեգիրին:

Իսկով Չեռնորիզեցի բնագիրն առավել շատ մանրամասներ է բովանդակում, քան մյուս հեղինակինը, որի հիմամբ էլ կարծիք է ձևավորվել, թե սրբախոսական այս բնագիրը նրա ձեռագրից է հայերեն թարգմանվել. այստեղ առկա են ուշագրավ վկայություններ հրաշքների մասին¹⁰, իսկ դրանից զատ, հայերեն բնագիրն անդրադարձել է հիմնականում Ռոմանոսի եւ Դավիթի նահատակությունից հետո կատարված հրաշքներին, ինչպես որ հուշում է բնագրի վերնագիրը՝ «Պատմութիւն սուրբ եւ փառատրեալ վկայիցն Քրիստոսի՝ Ռոմանոսի եւ Դավթի, որք յ յիմում նահատակեցան յանաւրէն եղբարէն իւրեանց»։ Հարկ է նշել, որ Կիրակոս Արեւելցու «Յայսմաուրք»-ի ՄՄ Հ^մ 7433 ձեռագրում այս վարքը հանդիպում է հետեւյալ վերնագրով՝ «Ի սմին ատու տան է սուրբ եւ փառատրեալ վկայիցն Քրիստոսի Դավթի եւ Ռոմանոսի, որ յիմում նահատակեցան յանաւրէն եղբարէն իւրեանց, որ կոչի Պաւրիս Հլէպ»։ Հիմք ընդունելով բնագրի վերջի մեջբերումը՝ կարող ենք ասել՝ հնարավոր է, որ այս պատմությունը մեզ է փոխանցել միջնադարում Կիւս այցելած հայորդիներից մեկը, քանի որ նշվում է՝ «...եւ կատարեն զմշանս մինչեւ ցայսաւր, որոյ բազումք ի մերոյ աշխարհէս տեսողք եղեալ պատմեն մեզ»։ Ինչպես հայտնի է՝ միջնադարում հայերը Կիւսյան Ռուսիա են մեկնել հիմնականում առեւտրական կապեր ստեղծելու նպատակով. վերջիններս, հայրենիք վերադառնալով, իրենց հետ բերել են նաեւ տվյալ երկրի հոգեւոր ու նյութական մշակույթի տարրեր, որի լավագույն օրինակը նաեւ սլավոնական սրբերի ներմուծումն է Հայոց «Յայսմաուրք»-ում։

2. Դեկտեմբեր ԻՆ. - Յայսմ ատու վարք սրբոյն Ստեփաննոսի արհեպիսկոպոսի Սուղտայի (Սուղակ) մայրաբաղա՛հի¹¹ (Ը. դար)։

Սրբախոսական այս բնագիրը հանդիպում է Կիրակոս Արեւելցու հետեւյալ ձեռագրերում՝ ՄՄ Հ^մ 7433, 166բ-170ա, ՄՄ Հ^մ 7529, 88ա (համառոտ)։

Ս. Ստեփանոսը ծնվել է Կապադոկիայում՝ բարեպաշտ ընտանիքում։ 18 տարեկանում գնում է Կ. Պոլիս եւ Գերմանոս պատրիարքի (715-740 թթ.) կողմից ձեռնադրվում սարկավագ։ Երբ Սուղտայի եպիսկոպոսը մահանում է, Գերմանոս պատրիարքը Ստեփանոսին ձեռնադրում է եպիսկոպոս (նա այդ ժամանակ 35 տարեկան էր) եւ այդ քաղաքի իշխանների խնդրանքի համաձայն՝ նրան ուղարկում է ժողովրդին

¹⁰ Տե՛ս Н. Эмин, Переводы и статьи по духовной армянской литературе (за 1859-1882 гг.): апокрифы, жития, слова и др., Москва, «Этнографический фонд имени Н. О. Эмина» при Лазаревском Институте Восточных языков, выпуск III, 1897, էջ 154։

¹¹ Տե՛ս «Համաբարբառ Յայսմաուրք», ԺԲ., Դեկտեմբեր, Ս. էջմիածին, 2010, էջ 199-203։

հովվելու, քանզի այդ վայրը հեթանոսական մոլորություն մեջ էր: Ս. Ստեփանոսն այնտեղ ձերբակալվում եւ խիստ տանջանքների է ենթարկվում պատկերամարտ կայսր Լեոն Իսավրացու կողմից: Լեոն Իսավրացու մահից հետո նրան հաջորդած Կոստանդինոս կայսրն ամուսնանում է Իրինայի (էրինի) հետ, որը ծնունդով Կերչ քաղաքից էր: Իրինան բազմիցս լսել էր Ստեփանոսի հրաշագործությունների մասին, ուստի խնդրում է կայսերը ազատ արձակել սրբին: Ստեփանոսը վերադառնում է Սուղտա քաղաք եւ հովվում իր ժողովրդին մինչեւ 70 տարեկանը, որից հետո խաղաղությամբ ննջում է ի Տեր :

Ս. Ստեփանոսը բազմաթիվ հրաշքներ է գործել ինչպես իր կենդանության օրոք, այնպես եւ մահից հետո, որոնց մասին մանրամասն նկարագրված է նրա վարքում:

Ս. Ստեփանոսի վարքն ավարտվում է հետեւյալ ուշագրավ տողերով. «Եւ այլ բազում նշանս եւ սքանչելիս արար սուրբն Ստեփաննոս եւ առնէ, բայց զայս ի բազմէն զսակաւն գրեցաք վասն չճանճարանալոյ լսողացդ»:

Ս. Ստեփանոսի վարքը հանդիպում է Կիրակոս Արեւելցու խմբագրության միայն ՄՄ Հ^{մր} 7433 ձեռագրում, մյուս ձեռագրում (ՄՄ Հ^{մր} 7529) այն համառոտ հիշատակություն է՝ «Յայսմ աւուր վարք Ստեփաննոսի, եպիսկոպոսի Սուղտայի»¹²:

Ս. Ստեփանոս Սուղակեցու վարքի ընդգրկումը Կիրակոս Արեւելցու խմբագրության «Յայսմաւուրք»-ի ՄՄ Հ^{մր} 7433 ձեռագրում պատահական բնույթ չի կրում: Այս ձեռագիրը գրվել է 1467 թ. Կաֆայում (Թեոդոսիա), իսկ Կաֆայում 1316 թ. գործել է հայկական երեք եկեղեցի: 1449 թ. Կանոնագրքում առկա է հատուկ գլուխ՝ սեւծովյան գաղութի վերաբերյալ, նշյալ գլխում խոսվում է Կաֆայի հայ եւ այլ ազգի եպիսկոպոսների սահմանափակումների վերացման մասին՝ *“De molestiis per dominum Episcopum Caphe illatis Grecis, Ermenis, Iudeis, et allis cismaticis removendis”*¹³: Կիրակոս Արեւելցու խմբագրության «Յայսմաւուրք»-ն ընդօրինակվել է նաեւ Ղրիմում 1316 թ.՝ Փարիզ Հ^{մր} 180 ձեռագիր¹⁴: Ղրիմի տարածաշրջանի Կաֆա եւ Սուղակ քաղաքներում հայկական համայնքի,

¹² ՄՄ Հ^{մր} 7529, 88ա. այս ձեռագիրը պատկանում է «Յայսմաւուրք»-ի Անանուն Բ.՝ համառոտված խմբագրությանը:

¹³ Հմմտ. Г. АВГАРЯН, К проблеме предполагаемой греческой версии «Сказания о Борисе и Глебе», «Русская и армянская средневековые литературы», Ленинград, 1982, էջ 238:

¹⁴ Տե՛ս “Manuscripts arméniens de la Bibliothèque Nationale de France”, Catalogue, Paris, 1998, էջ 609–651 (հեղ.՝ Ռ. Գեւորգյան, Ա. Տեր-Ստեփանյան):

հայ հոգեւորականների առկայությունն ու գործունեությունը նկատելի ազդեցություն են ունեցել ոչ միայն «Յայսմաւուրք»-ի ձեռագրի ընդօրինակման, այլ նաեւ Սուղակի պաշտելի սրբի՝ Ստեփանոսի վարքի՝ այդ ձեռագրում ներմուծման առումով: Այսպիսով, ձեռագրի գրիչը Ստեփանոս Սուղակեցուն դարձրել է Հայ Եկեղեցու՝ տվյալ ժամանակաշրջանի ծիսական ու պաշտամունքային կյանքի մասը, իսկ որ ամենակարեւորն է՝ մեզ է փոխանցվել սրբախոսական մի գոհար եւս:

Հարկ է նշել, որ Սուղակում հայերի հոգեւոր կյանքի մասին է վկայում այնտեղ գրված հունարեն մի ձեռագիր եւս, որի առնչությամբ տեսակետ կա, թե Ռոմանոս եւ Դավիթ սուրբ նահատակների վերաբերյալ պատմությունը՝ գրված այդ ձեռագրում, հունարեն է թարգմանվել բնագրի հայերեն տարբերակից¹⁵: Այդ ձեռագրում, բացի Ռոմանոս եւ Դավիթ սրբերի վերաբերյալ բնագրից, առկա են Սուղակում հայերի գոյության ու գործունեության մասին վկայող՝ հունարենով գրված տեղեկություններ: Օրինակ՝

1. Այս օրը (փետրվարի 11) ննջեց Աստծու ծառա Էրնիցուն՝ հայ Սամաթի կինը (1306 թ.):

2. 1242 թ. փետրվարի 12-ին, չորեքշաբթի ննջեց Աստծու ծառա Դավիթը՝ Սմբատի որդին եւ այլն¹⁶:

3. Այս օրը՝ 1292 թ..... քրիստոնեական Զատիկն էր, բայց հայերը տոնեցին նույն ամսվա 16-ին:

Այսպիսով, հայերի՝ Զատիկը տոնելու մասին վկայությունը ցույց է տալիս, որ Սուղակում գործել է նաեւ հայկական եկեղեցի, գոյություն է ունեցել հայկական համայնք. ըստ նշյալ հիշատակության՝ հայերը Ս. Զատիկը տոնել են համաձայն Հայ Եկեղեցու ավանդության: Ավելին՝ որոշ ուսումնասիրողների կարծիքով, երբ Ֆլամանդացի ճանապարհորդ, ուղեգրող, Ֆրանցիսկյան միաբանության անդամ Վ. Ռուբրուքը 1253 թ. եղել է Սուղակում, նրան ընդունել է տեղի հայ եպիսկոպոսը¹⁷:

Վերլուծելով Հայոց «Յայսմաւուրք»-ում առկա սլավոնական սրբերի վերաբերյալ երկու սրբախոսական բնագրերը՝ կարծում ենք, որ հայերի միջնադարում սկիզբ առած ներթափանցումը՝ նախ Կիււյան Ռուսիա (առեւտրական նպատակներով), ապա՝ պատմաքաղաքական

¹⁵ Տէս Դ. АБГАРЯН, նշվ. աշխ., էջ 237:

¹⁶ Տէս անդ:

¹⁷ Տէս В. РУБРУК, Путешествие в восточные страны. СПб., 1911, էջ 66-67:

իրադարձությունների հետեւանքով՝ Ղրիմի տարածաշրջան, ժամանակի ընթացքում իրենց գործուն ազդեցությունն են թողել հայկական նյութական ու հոգեւոր մշակույթի եւ ժառանգության վրա: Հետագայում երկու ժողովուրդների շփման եւ սերտ հարաբերությունների հաստատման արդյունքում՝ ԺԲ. դարավերջին եւ ԺԳ. դարասկզբին սկզբնավորվեցին հայ-ռուսական եկեղեցական հարաբերությունները, որի մասին են վկայում Հայ Եկեղեցու հայրերի նամակները՝ ուղղված ռուս պատրիարքներին ու հոգեւորականներին¹⁸: Անշուշտ, այս հարաբերությունների արդյունք են նաեւ սրբախոսական բնագրերի եւ եկեղեցական գրականության թարգմանությունն ու տարածումը:

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена славянским святым, которые упомянуты в Армянских Синаксариях. Появление агиологических текстов славянских святых в ритуальной книге Армянской Церкви порождает ряд вопросов. Подробное и многоуровневое исследование агиологических текстов показывает, что перевод жития и мученичества славянских святых на армянский язык и их включение в ритуальный сборник — почерк поздних времен армянских синаксаристов. Эти тексты были вставлены после основных текстов почитаемых святых дня, поэтому считаются дополнениями поздних времен к агиологическому тексту.

В статье рассматривается мученичество славянских святых Давида и Романа (Бориса и Глеба) (половина XI века), а также жития Стефана Сурожского (архиепископ Сугдеи (ныне Судак в Крыму), VIII век). Анализ агиологических текстов показывает, что в данном случае перевод и распространение славянских агиологических текстов и церковной литературы в средние века связан с проникновением армян в Киевскую Русь в коммерческих целях, а также с деятельностью армянской общины, сформированной в Крымском регионе в результате историко-политических событий. В результате установления общения и тесных связей между двумя народами армяно-российские церковные

¹⁸ Տ՛հւ Ն. Րոզով, Կ изучению русско-армянских связей древнего периода (Метрополит Иларион и Католикос Нерсес Шнорали), «Литературные связи», том I, Ереван, 1973, էջ 71. Կ. Айвазяն, Армения и Русь (XI–XVI вв.), Ереван, 2003, էջ 301. նույն հեղինակի՝ «История отношений русской и армянской церквей в средние века», Ереван, 1989:

отношения начались в конце XII и начале XIII веков, о чем свидетельствуют письма отцов Армянской Церкви, адресованные русским патриархам и священнослужителям.

SUMMARY

The article introduces the Slavonic saints mentioned in the Armenian Synaxaries, whose inclusion into the ritual books of the Armenian Church raises questions. A detailed and multilevel observation of hagiological texts shows that the translation of the lives of Slavonic saints and their inclusion in the hagiological collection is connected with the Armenian Synaxary writers of later periods. These hagiological texts have been inserted after the texts of main Saints of the day, which are considered to be further additions to the sacred text.

The article reflects on the martyrdom of Slavonic saints David and Romanos (Boris and Gleb) (mid- 11th century), as well as the life of Stepanos of Sudak (8th century). The analysis in terms of an article shows that in this case the translation and dissemination of Slavonic hagiological texts and church literature are connected with the entrance of the Armenians in Kievan Rus in the Middle Ages with commercial purposes, as well as the activity of the Armenian community established in the Crimean region because of the historical-political complicated situation. As a result of the establishment of warm and close relations between the two peoples, the Armenian-Russian Church relations began to develop in the late 12th and early 13th centuries, as evidenced by the letters of the Armenian Church Fathers addressed to Russian patriarchs and clergymen.

